

Arvo Krikmann

Wenn Seitel schon von "logischer Struktur" und "logischen Beziehungen" redet, warum verwendet er dann keine logischen Struktur-Formeln?

D. Burkhart-Chatzeeliades

/22, 154/

1. Vanasõnad on valemid!

Vanasõnad (edaspidi: vs-d) kui rahvapärase mõtlemise vormid ja produktid ning omalaadsed filosoofilised, eetilised, sotsiaalsed, pedagoogilised, meditsiinilised, majandus- alased, botaanilised, meteoroloogilised jm. otsustused on ammu paelunud uurijate tähelepanu mitte üksnes tavaliste folkloristlike või lingvistiliste uurimisobjektidena, vaid neis on nähtud ka paljutootavat allikat rahvapärase maailmavaate uurimiseks ning üpris huvitavat loogilist fenomeni. On koguni tehtud katseid jälgida vs-de põhjal rahva mõtlemisvormide ajaloolist arenguprotsessi / näit. 16/.

Pole ime, et sellal kui hakkas tormiliselt arenema sümbolistlik loogika, kui strukturalistlik uurimisparadigma generaliseerus lingvistikas, antropoloogias ja poetikas, kui hakkas maad võtma humanitaarteaduste üldine matematiseerumine, kasvas suuresti ka huvi vs-de jt. "lühivormide" strukturaalsete aspektide, sealhulgas nende loogilise struktuuri vastu. Nostalgiaat vs-de formaliseeritud transkriptsioonisüsteemi loomiseks õhutab tagant ka vs-de endi vormispetsiifika: paljud neist otse räägivad oma lihtsuse, sümmeetria, "mustri-pärasuse", vormellikkusega. Nii tõlgendub Töö on töö väga loomulikult kui $A = A$, Nälg pole tädi kui $A \neq B$, Parem oma kortel kui võõra lähker kui $A(x) > B(\bar{x})$ jne. jne. Liiaati korduvad paljud nn. "süntaktilised vormelid" väga produktiivselt

*Kirjutis on saksakeelsena ilmunud väljaandes KODIKAS/ CODE Ars Semiotica An International Journal of Semiotics. Vol. 7 (1984), Nr.3/4, S. 387-408.

nii üksikrahvastel kui ka internatsionaalses vs-fondis.

Toome näiteks mõned sellistest stereotüüpidest.

(1) A p-b (s.t. alus+öeldis) (2) A p-b B-d (s.t. alus+öeldis + sihitis) (3)...(4) nende eitavad analoogid (5) A-d tuntakse B-st (6) Igal A-l oma B (7) A on B-le C (8) A on nagu B, sarnaneb B-ga (9)...(10) ülaltoodud A on A ja A ei ole B (11) A-st ei saa B-d (12) A-l pole B-d (13) Iga A pole B (14) Iga A on B, ainult... (15) Parem (~pigem, tähtsam jne.) A kui B (16) Ennemini p-b A kui B (17) mitmesugused implikatiivsed ellipsid, nagu First come, first served; Out of sight, out of mind jts. (18) Kui on A, tuleb ka B (19) Kui A p-b, siis B q-b (20) Milline A, selline ka B (21) Kus A, seal ka B (22) Kes p-b, see q-b (23) Kelle A, selle B (24) Keeda p-takse, seda ka q-takse (25) Mis p-dub, see ka q-dub (26) Mida p-m, seda q-m (27) A-l ja B-l on ühistunnus p (28) p-b mitte A, vaid B (29) Mitte A ei p- B-d, vaid B p-b A-d (30) A on B, aga B ei ole A (31) mitmesugused drei Dinge tüüpi konstruktsioonid (32) mitmed muud 3-osalised struktuurid, kus näiteks (a) komponendid I...III moodustavad gradatsioonid (kliimaks vm.) või (b) komponendid I ja II on mingis mõttes "samanimelised", III aga vastandub neile või (c) paralleelstruktuurid, mis koosnevad kolmest sünonüümsest implikatiivsest allstruktuurist, umbes $(A_1 \supset B_1) \& (A_2 \supset B_2) \& (A_3 \supset B_3)$ (33) veel pikemad ahelad, kus komponentide (süntagma) lausetete vahetamine võib olla üpris erisugune (34) mitmesugused retoorilist küsimust sisaldavad konstruktsioonid, mis tõlgenduvad eitustena (näit.: Kus on nähtud, et ... = 'kuskil pole nähtud...', Millal on A-l... = 'A-l pole kunagi...' jts. (35) konstruktsioonid, mis sisaldavad deontilist järku komponente (imperatiive, normide formuleeringuid), näit.: (a) Igaks peab tegema A (~Ei tohi teha..., Ära tee kunagi...); (b) Kui tegid A, tee ka B; (c) Tee A, aga mitte B; (d) Tee mida tahes, kuid mitte A; (e) Kuigi on A, siiski ära tee B; (f) Alul tee A, siis B; (g) Ära tee A, kuni pole B; (h) Tee A, siis saad B; (i) Ära tee A, muidu juhtub B; (j) Kui tahad A, pead tegema B; (k) Kui ei taha A, ära tee B jpt., pluss hulgaliselt lokaalsema iseloomuga stereotüüpe, mis seonduvad konkreetse keele ja retoorilis-poetilise traditsiooniga.¹

Viimase kolmekümne aasta jooksul on paröömiate struktuurilise ehituse (struktuurianalüüsi tasandite, loogilise, süntaktilise ja semantilise struktuuri) probleeme põgusamalt või põhjalikumalt käsitlenud hulk autoreid, nagu V.S. Bajevski,

N. Barley, D. Burkhart, A. Dundes, S. Golopentia-Eretescu, K. Grigas, H. Jason, Z. Kanyó, B. Kirshenblatt-Gimblett, M. Kuusi, E.-K. Köngäs-Maranda, J.I. Levin, W. Mieder, G.B. Milner, C. Negreanu, G.L. Permjakov, P. Priebe, P. Seitel, B. Silvermann-Weinreich, D. Stanciu, A. Szemerényi, O. Zich, M.A. Tserkasski, V. Voigt jt. Meil pole siin võimalust anda põgusatki üldülevaadet kõnealuseid probleeme käsitlevaist töödest nende allikate, eesmärkide, meetodite ja tulemuste kogu paljupalgelisuses. Piirdume üksnes mõnede mõttekäikudega, mis puudutavad eranditult vs-de loogilise analüüsi meetodikat ja perspektiive. Nende mõttekäikude peamiseks fermendiks ja aktualisaatoriks on olnud saksa vs-de loogiline analüüs Z. Kanyó monograafias /27/, kuid kui vaja ja võimalik, viitame ka muude autorite töödele.

2. Vanasõnad on üldistavad implikatsioonid

On kahetsusväärne, et Kanyó raamat nägi ilmavalgust alles 7-aastase hilinemisega, mil mõningane osa seal toodavaist analüüsides (nimelt need, mis on tehtud transformatsioonigrammatika vaimus) oli jõudnud juba kaotada metodoloogilise uudsuse. Sellest hoolimata jätab raamat praegugi sügava mulje oma problemaatika päevakajalisuse, harukordse infokülluse ja autori vapustava eruditsiooniga. Monograafia sissejuhatavat osa võiks auga nimetada mitte ainult terviklikuks sissejuhatuseks struktuuralsesse parömioloogiasse /27,71 jj./, vaid ka suurepäraseks ülevaateks kaasaegse "täppishumanitaarteaduse" metodoloogiliste allikate ja kujunemise kohta /27,13-71/, kasutatud kirjanduse nimestik (üle 600 nimetuse!) aga on praktiliselt sellealase klassika koondbibliograafia.

Oma töö puhtloogilises osas /27,98-133/ on Kanyó samuti õnnestunud (esimesena parömioloogidest, kui võrd meile teada) ära tabada midagi väga fundamentaalset vs-de loogilises olemuses. Ei saa küll nõustuda v. Voigtiga, kui ta loeb Kanyó teooria-alaseks peasaavutuseks mitte vs "loogilise põhivormi" enda formuleerimist, vaid "Тот метод, при помощи которого Каныо на основе данной дефиниции выявляет 35-40 разновидностей реально существующих послдовщ..." /13,171/.

Vastupidi, meile tundub, et Kanyó siiski ei tuleta oma teisi, keerukamaid valemeid oma põhivalemist puhtloogilisel teel, vaid postuleerib nad oma aksioomidega (A1)...(A9), tuues sisse üha uut ja uut semantilist infot. S.t. kuigi

kõigis "tuletatud" valemites järgitakse teatavaid üldnöudeid (üldisuskvantori olemasolu ning esipositsioon kvantorite reas, implikatsioonimärgi domineeriv asend kvantori(te)aluses väljendis endas), kummati tuleb keerukama struktuuriga valemeid ilmselt mõista mitte kui põhivalemist tuletatud, vaid tollega paralleelseid, alternatiivseid. Neid ei saa nähtavasti pidada ühe ja sama "eemilise" konstruktsiooni "eetilisteks" manifestatsioonideks, millede kaudu on sobiva reeglistiku abil võimalik taandada tolele "eemilisele" põhivormile kuitahes keeruka pindstruktuuriga vs-tekstid.

Seevastu Kanyó sedastus, et vanasõna loogiliseks põhi- valemiks on $\forall x(Px \supset Qx)$, annab suurt heuristilist väärtust.² Sellega viiakse vs-d üldistavate otsustuste, seaduspärasusotsustuste klassi, mis vs loogilise "esmalähendusena" on intuiitivselt täiesti vastu- võetav.³ Toome paar seika tõestamiseks nimetatud konstruktsiooni kasulikkust.

1. Kanyó valem annab hea lähtekoha vs kui žanri, kui kommunikatiivse fenomeni formaalseks määratlemiseks ning ta eris- tamiseks teistest "väikevormidest", nagu kõnekaänd (edaspidi:kk) või mõistatus. Vs vahekorrad mõistatusega võivad mõningais kultuurides, nagu selgub, olla vägagi tihedad /vt. 20;31;34/, kuid vs seosed kk-ga on ülitihedad vist pea kõigis traditsioonides, kus paröömiatega üldse opereeritakse. Seetõttu tehkem paar sissejuhatavat märkust sel teemal.

Kuna "madalamat järku" fraseoloogilised üksused võivad kuuluda osastruktuuridena vs-de koosseisu ning ka pikemad "sisulis-metafoorsed plokid" võivad traditsioonis vormuda kord vs-deks, kord kk-deks, siis ei saa nende žanride eris- tamiseks kasutada mingeid muid (poeetilisi, temaatilisi vm.) kriteeriume peale loogiliste või süntaktiliste. Ses seoses tahaks teha mõned täpsustused paröömiade süntaktilise sule- tuse/mittesuletuse (замкнутость/незамкнутость) ning loogilise üldistatuse/mitteüldistatuse kohta. Need kriteeriumid esinevad G.L. Permjakovil, kes arvab, et nimelt esimene neist on sobiv eristamaks vs-u kk-dest: kk-d on süntaktili- selt "lõpetamata" ja/või deiktilised väljendid, mis on kli- šeeritud mittetäielikult, s.t. omavad mõningaid "tühje koh- ti" või "vabu valentse", sisestamaks neid kõnelisse kon- teksti, vs-d seevastu on süntaktiliselt suletud v. lõpeta- tud (замкнутые), mitte-deiktilised, täielikult klišeeritud laused /vt. 11,9-12; vrd. 9,12-18/.

Süntaktiline kriteerium töötab hästi enamjuhtudel, kuid mitte alati.

Ühest küljest omavad mõningad süntaktiliselt "puudulikud", elliptilised konstruktsioonid häid šansse tõlgendada kontekstis üldistavate väidete, s.t. vs-dena või koguni ainult vs-dena. Näit. eesti Rikka töbi ja (~või) kehva õlu (EV 9715) tõlgendub ainult üldistavana, s.t. mõtteliste või ka tekstis eksplitseeritud tähendustega 'see on üks ja sama, need on haruldased vms. - vrd. Rikka töbi ja vaese õlut kuuluse kaugele (EV 9715 A₁c₁). Võib-olla kehtib sama ka vene Молодо-зелено kohta, kui teda mõista lühendina täielikumast Молодо-зелено, погулять велено (näit. Ж 226). Ellipsi "žanri-seerumise" eeldused sõltuvad ta vastuvõetava süntaktilise interpretatsiooni võimalustest, viimased taas omakorda ütluse leksikaalsest koostisest, s.t. lõppkokkuvõttes semantikat. Näit. saksa Honig im Munde, Galle im Hertzen (W II 767: 29) võib tõlgendada niihästi 'Tal on "mesi..."', kuid "sapp..." kui ka 'Kel on "mesi"..., sel on "sapp..."', hea tahtmise korral võib-olla isegi 'Kui miski on "mesi", siis asub ta "suus", kui aga "sapp", siis "südames"'. Printsibiis võib paröömiline ellips kontekstis realiseeruda vähemalt ühes järgmistest interpretatsioonidest (eeldame siin, et x = 'inimene'):

(a) $\exists x (Px \& Qx)$

'kellegi kohta väidetakse, et talle on omane P ja/kuid ka Q';

(b) $\exists x (Px \supset Qx)$

'kellegi kohta väidetakse, et kui talle on omane P, siis ka Q';

(c) $\forall x (Px \& Qx)$

'väidetakse, et kõigile inimestele on omane nii P kui ka Q';

(d) $\forall x (Px \supset Qx)$

'väidetakse, et igale, kellele on omane P, on omane ka Q'.

Teisalt osutuvad loogiliselt ambivalentseteks ka süntaktiliselt lõpetatud mitteüldistavad laused (Permjakovi terminoloogias частные замкнутые предложения). Väljendite "formaalse" süntaktilise lõpetatuse/mittelõpetatuse üle otsustamine on - vähemasti nn. Euroopa standardi keelte korral - küllalt lihtne. Deksisega on lugu mõneti keerukam. Vs-d oma normaalses käibes ei funktsioneerigi kui loosungid, "seinasalmid" või autorisentsid, vaid moodustavad mingi fragmendi tavalisest kõnelisest suhtlemisest. Kognitiivsetes protsessides aga, kuhu hulka kuulub ka kõneline suhtlemine, toimub pi-

dev uue informatsiooni vastuvõtt ja liitmine senisalvestatuga lõputute predikatsiooniaktide teel.⁴ Nii on kommunikatiivses või pragmaatilises plaanis "deiktilised" ka sellised süntaktiliselt kahtlemata lõpetatud laused, nagu keeleõpikuis rohkesti kohatud Koer jookseb mööda teed või Poiss kaotas oma punase palli, kuivõrd on vaja eeldada mingeid pragmaatilisi põhjusi nende ütluste tarvitamiseks. S.o. eelneva ko- ja/või konteksti⁵ suhtes on koer ja poiss juba "remaatilised". Õeldu käib samavõrd ka selliste vs-tekstide kohta, nagu Küünarnukk on ligidal, kuid hammustada ei saa; Varga peas põleb müts; Pada naerab katelt, ühed mustad mõlemad; Mäng ei tasu küünalt jpt. Selgub aga, et sellisedki tekstid võivad tõlgendada mitte ainult kui deiktilised (see- ga ka tegelikult "НЕЗАМКНУТНЕ"), vaid ka kui üldistavad, s.t. printsiibis täiesti analoogiliselt elliptiliste lausetega, vrd.:

üksiksituatsiooni kirjeldus

üldistus

'Vaat kus lugu: "küünarnukk" on lähedal, kuid...'

'Tihti on nii, et "küünarnukk" on "lähedal", kuid...'

'See "mäng" ei tasu "küünalt"'

'"Mäng" kui selline ei tasu kunagi küünalt'

Seepärast tundub mõistlikuna tunnistada žanriliselt indeniitsete tekstide olemasolu vs ja kk kokkupuutekohal ning mõtestada distinktsiooni 'vanasõna/kõnekäänd' mitte kui väljendite eneste teatavate süntaktiliste liikide erinevust, vaid kui distinktsiooni fraseoloogilise info ko- ja/või konteksti viimise loogiliselt erinevate mooduste vahel (millele üldiselt vastavad küll ka paröömiate endi süntaktiliselt erinevad alaliigid). Formaalses väljenduses võiks see välja näha u. järgmiselt (me liitsime sisse skeemi ka mõistatused, kuigi nad erinevad ülejäanuist tunduvalt oma kommunikatiivse struktuuri poolest):

vanasõna: $\forall x (x = a)(Px)$

'siin nagu ka üldiselt toimub midagi, mida võib fraseoloogiliselt väljendada kui Px';

kõnekäänd: $\exists x (x = a)(Px)$

'siin toimub midagi, mida fraseoloogiliselt võib väljendada kui Px';

mõistatus: /küsimus:/ $\exists x (Px)$ /vastus:/ $(x = a)$

/küsimus:/ kas on olemas miski, mida võib metafoorselt väljendada kui Px ? /vastus:/ see on a .

On huvitav, et "terve mõistuse" jaoks, kui see opereerib mõistetega 'kirjeldus' ja 'järelalus', seostub olemasolu konditsioon kuidagi loomuliks korras konjunktiivsusega, üldisuse konditsioon aga implikatiivsusega. Näit. ülaltoodud 4st ellipsite tõlgendamise alternatiivist tunduvad (a) ja (d) märksa loomulikumatena kui (b) ja (c). Niisiis võiksid vanasõna ja kõnekäänu kõige tüüpilisemateks üldvalemiteks olla vastavalt

$\forall x (x = a)(Px \supset Qx)$ ja $\exists x (x = a)(Px \& Qx)$.

(Mittevanasõnalist tüüpi fraseologismi põhimõtteline loogiline kirje eksistentsikantori ja konjunktsiooni kaudu esineb ka Kanyó /27, 101 ja 105/⁶.

2. Kanyó valem lubab anda formaliseeritud eksplikatsiooni vs aktualisatsioonivariantidele, mis erinevad oma infostruktuuri poolest /vrd. 6, 100-101/. Kui näiteks $a =$ 'Peeter', $P =$ 'töötab', $Q =$ 'sööb' ning $\forall x (Px \supset Qx)$ tähistab vs ("seaduspärasust") Kes töötab, see sööb, siis võime eristada järgmised aktualisatsioonivariandid:

	(1) prognoos	(2) seletus	(3) seaduspärasuse kinnitus
antud:	Pa	Qa	$Pa \& Qa$
väidetakse:	$\forall x (Px \supset Qx)$	$\forall x (Px \supset Qx)$	$\forall x (Px \supset Qx)$
järeldus:	Qa	Pa	$\forall x (Px \supset Qx)$ on tõestatud

3. Vanasõna salakavalus ja predikaatarvutuse kergetuslikkus

3.1. Sissejuhatuse asemel

Kui vaadata vs-de loogilise analüüsi konkreetsemaid aspekte, siis ei või siin probleemide ja raskuste vähesuse üle põrmugi kurta, alates sellistest fundamentaalsetest küsimustest, nagu seesuguse analüüsi mõte ja praktiline kasu, ja lõpetades "väljendusvahendite" puudulikkusega loogilises kirjelduskeeles eneses.

Parömioloogias pole esialgu erilist arvamuste ühtsust põhilisimate aspektide ja tasandite kohta, mis peaks välja eristatama vs-de käibimise empiirilisest üldpildist (tihti

kõneldakse sellistest aspektidest, nagu tekst, vorm, sisu (mõte/tähendus), tarvitamine, funktsioon jts.), mil viisil neid "leida" ja üksteisest eristada, millised on nende suhted jpm. Meeleldi ja tihti kasutatakse terminit vs struktuur, kõneldakse näiteks vs semantilisest, poeetilisest, retoorilisest, süntaktilisest, loogilisest struktuurist, kuid pole kuigi olulist selgust selles, mis vs-s kuulub sellele või teisele struktuuritasandile - näit. selle kirjutise alguses loetletud "süntaktilised vormelid" lasevad endid seostada kõigi nende struktuuritasanditega. Mulle endale imponeerib tänini väga J.M. Lotmani ammune tees, et poeetilise teksti struktuur pole midagi muud kui tema sisu struktuur /vrd. 8, 64 ja 123 jj./.

Vs loogilise struktuuri all tuleb igal juhul mõista midagi äärmiselt sisuvaba - see tuleneb kõige otsesemalt loogika enda loomusest ja huvideringist (kui mõista teda ta harilikus "klassikalises" tähenduses, kui propositsioonilooget või predikaatarvutust). Oma aine loogilisest ilust inustunud parömioloogile võivad otse küünilistena tunduda J. Hintikka sõnad, kui ta iseloomustab kvantifikatsiooniteooriat kui õpetust väljenditest "eksisteerib" ja "iga ... korral", mis pealistas õpetust sõnadest "ei", "ja" ning "või" ja predikatsiooni väljendamise terminitest /14, 245/. Kuid need sõnad annavad asja olemust väga täpselt edasi, mistõttu võib juba ennakult karta, et keele abil, mis koosneb sõnadest on, iga(üks), ei, ja, või, mõningaist "tühjadest kohtadest" ja sulgudest, õnnestub uurijal toime tulla vaid kaduvväikse osaga kõigist neist metafoorilis-semantilis-pragmaatilistest riugastest, mida vs kavatses heldekäeliselt ta teele külvata.

3.2. Kus asub vs-de loogiline tasand ja kuidas selleni jõuda?

Ses plaanis on huvitav võrrelda Kanyó loogilist analüüsi nn. loogiliste invariantide tasandiga Permjakovi klassifikatsiooni viimases versioonis /12; vrd. 10/. Hoolimata valemite umbees samast abstraktsioonistmest mõlemal autoril on loogilise tasandi koht ning selle väljaeristamise tee kummagi autori süsteemis kardinaalselt erinev. Permjakovil kujutab loogiline tasand semantilise klassifikatsiooni (õieti selle klassifikatsiooni n.-ö. vormikoordinaadi) viimast, kõr-

geimat astet ning selleni jõutakse aste-astmelise liikumise-
ga vs-tekstide juurest üha abstraktsemate väljendite suunas.
Kanyó seevastu postuleeritakse vs loogiline struktuur otse-
kohe, loogiline tasand moodustab esimese, "süvima" analüüsi-
tasandi, mis on omamoodi eelastmeks järgnevale süntaktilise-
le analüüsile (või pigem. sünteesile), mille käigus vs-de
loogilised representatsioonid transformeeritakse väljendi-
teks, mis grammatiliselt üha enam meenutavad "valmeid" vs-
tekste.

See annab ühest küljest lootust, viidates süntaktilise
ja semantilise kirjeldustasandi integratsiooni võimalusele
neid ühendava loogiliste representatsioonide tasandi kaudu.
Teisalt kerkib hulk uusi küsimusi.

3.3. Representatsioonitasand või mudelkeel?

Printsipaalseim on siin küsimus "vs-de ja loogika seos-
tamise" laadist, s.t. loogiliste vahendite rolli mõtestami-
sest parömioloogilises uurimises. Nii Permjakovi kui Kanyó
jaaks eksisteerib vs-de struktuuris endas teatav tasand, kus
vs-d on representeeritud mingite loogiliste avaldistega. Po-
le ilmselt mõistlikku põhjust printsiiabis eitada vs-de uuri-
mise võimalust ega mõtet (ka) sel abstraktsiooniastmel. Ei
tule aga arvata, nagu peaks parömioloogide pöördumine loogi-
ka poole piirduma sedalaadi deskriptsioonide tootmisega oma-
ette eesmärgina või täimuma ilmtingimata predikaatarvutuse
raames. Täneseks on välja töötatud suur hulk mitteklassikali-
si loogikaid (sealhulgas modaalseid) ja formaliseeritud kee-
li, mille semantiliste vahendite varu on palju võimsam, ning
me peaksime õppima neid kasutama oma uurimisaine võimalikult
paljude tahkude ja tasandite modelleerimiseks, incl. troopi-
de semantika, vs-de kommunikatiivne ja pragmaatiline funktsio-
neerimine, rahvuslike ja internatsionaalsete vs-fondide sise-
struktuur jpm., eesmärgiga luua integratiivne töövõimeline
vs-teooria, mis pädeks seletama ja prognoosima paröömilisi
fakte. Õelduga ei taheta muidugi eitada muusuguseid (ajaloo-
lis-geograafilisi, tekstoloogilisi, kvantitatiivseid jm.)
uurimismeetodeid.

Vaatleme edasi mõnesid üksikprobleeme seoses vs-de loo-
giliste representatsioonidega.

3.4. Analüüsi objekt. Konstandid ja muutujad

Võib küsida: millised peaksid olema need vahetud objektid, mille kallal hakatakse tegema loogilist analüüsi - kas vs-tekstid ise oma "toorel" kujul või "tõlked" mingisse mit-tepoeetilisse metakeelde, mille terminoloogia oleks eelnevalt korrastatud? Kanyó analüüsib eelnevalt töötlemata algtekste. Seetõttu, nagu meile näib, on saadavad valemid määratud eksisteerima üksteisest isoleerituna: neis esinevad predikatiivkonstandid säilitavad oma terminaalse identsuse ainult iga üksikvalemi piires, s.t. figureerivad praktiliselt muutujatena, nõnda et valemeid võib ainult kõrvutada struktuuri poolest, mitte aga kasutada neid paröömiliste faktide süstematiseerimiseks või teha nende põhjal edasisi arvutusi, ühendades neid komplekssemateks valemiteks, tuletada neist uusi valemeid jne.

Kui aga neil eeldustel püüda kehtestada vastavust eri vs-tekstidest pärinevate leksikaalsete "konstantide" ja neid tähistavate predikatiivsümbolite vahel, tekiks ilmingimata veel ebasoovitavamad paradoksid, kuna üks ja sama sõna võib vs-tekstides esineda kord oma literaalses tähenduses, teisel mõnes ülekantud tähenduses, mujal taas mõnes muus ülekantud tähenduses. Me võiksime sel juhul näit. väidetest Zeit ist Geld ja Das Geld ist rund tuletada igati loogilise järelduse Zeit ist rund. Veelgi enam, vs võib loogilise analüüsi vahetu objekti rollis teha relvituks juba üheainsagi teksti jõududega, väites silmagi pilgutamata: Geld ist Quark, aber Quark ist kein Geld või midagi veel inetumat.

Võib koguni küsida, kas on üldse loogilist struktuuri (süntaktiliselt normaalsetel) mõttetustel, seni kui nad pole ümber mõtestatud "mõttekusteks". Vs-del on aga pahatihti just mõttetuste või poolmõttetuste välismask. Näit. eesti al-literatiivset ütlust Mõnen om mehe ilu, lapju pääl latse ilu (EV 6979) tuleb mõista (kui teda õigesti mõista) tüdrukule esitatava nõuandena leivategemisel leivad hästi ära siluda, et saada pärast ilus mees ja ilusad lapsed (põhineb vastaval uskumusel). Kuidas tuleks edasi anda teksti loogilist struktuuri ta "ehedal" kujul: kas 'kui x on mehe ilu, siis x asub mõhes' või 'kui x asub mõhes, siis x on mehe ilu' või veel kuidagi kolmandat moodi?

Kahjuks ei eksisteeri seni mingit enam-vähem ranget meetodikat vs-de "demetaforiseerimiseks". Ka parimais teadaole-

vaist semantilistest vs-klassifikatsioonidest, s.o. Permjakovi ja Kuusi omades /12; 32/, ei eksplitseerita "ideede" (s.o. sisuklasside pealkirjade) tekstidest tuletamise protseduuri. Kuigi sündmused metafooriteooria alal on viimasel kümneaastakul arenenud otse plahvatuslikult⁷, võib juhtuda, et sellist metoodikat ei teki veel lähemas tulevikuski.

Me võime "metafooritõlked" teha muidugi ka mitterangelt, n.-ö. käsitsi, või võtta vaatlusele juhud, kus üldse pole suurt midagi "tõlkida" ja saada näit. järgmised väited, kus igaühes tuleb ette mingi liige predikaatkonstandiga $P =$ 'töötama, teeb tööd vms,':

'kes teeb tööd, see väsib';
'kes töötab, peab palju sööma';
'kes teeb tööd, saab rikkaks';
'kel tervis hea, see võib tööd teha';
'kel kõht täis, see võib tööd teha';
'kes oskab, võib töötada' jne.

Kuid sedalaadi ideekomplekside vaatlus - ka juba üheainsa P käitumise jälgimine suuremas ainemassiivis - võib kujuneda vägagi raskeks ülesandeks, kuna tekib hulk üksteisele vasturääkivaid väiteid⁸, ideede kimbud hakkavad keerukalt hargnema ja põimuma ning meil tuleks sageli tegelda predikaatide endi semantiliste vahekordadega, mis väljuks juba selgelt loogika-alaste ettevõtmiste piirest.⁹

3.5. Kus lõpeb vorm ja algab sisu? Argumendid ja predikaadid

Predikaatarvutuse semantiline arsenal koosneb niisiis 5-6 sõnast. Pole vahendeid väljendamaks isegi selliseid vs-s (ning inimmõtlemises ja -kõnes üldse) pea igal sammul ette tulevaid seoseid ja vahekordi, nagu kuid, kuigi/siiski, ise- ga, ainult, sarnaneb jpt., rääkimata juba modaalsete seikade tähistamisest (viimastest tuleb meil juttu pisut alamal). Kui teisalt nõuda, et kõike seda, mida asjaomaste nappide vahenditega on võimalik väljendada, tingimata ka tuleb väljendada, siis võivad võimaliku ja võimatu piiril tekkida üpris omapärased efektid. Toome ühegi näite.

Et väljendada sõna eine sisu vs-s Eine Schwalbe macht keinen Sommer, pruugib Kanyó antetsedendis sellist avaldist (kirjutatuna siinses graafikas):

$(Px \ \& \ Vy \ (Py \supset (x = y))) \supset \dots$ /27, 127/,

s.t. 'kui x on pääsuke ja iga y kohta kehtib, et kui too y on pääsuke, siis ta on ka võrdne (s.o. identne?) x-ga, siis ...' See avaldis meenutab tugevasti arvu üks (üheelemendise hulga) definitsiooni nn. platonistidel /vt. näit. 5, 32/. Kuid esiteks, nagu möönab ka Kanyó ise, kaob siin üldisuskvantor x-i ees (sest kui pääsukesi on üksainus, ei saa ju juttugi olla suvalisest pääsukesest!), kuigi vs ise tundub intuiitiivselt kõige kiuste üldistusena. Teiseks, juba sõna üks asendus sõnaga esimene /vrd. näit. W IV 412:2/ suhniks meid antetsedendi struktuuri veelgi komplitseerima temporaalsete diferentorite sissetoomisega; lõpuks võib küsida, kas kõik see töö ja vaev on üldse mõttekas, sest paröömilises empiirikas käibivad ja vahelduvad need sõnad sünonüümidena, kuna teatakse fakte reaalsete pääsukeste kevadise siialennu kohta. Kolmandaks, on suur internatsionaalne vs-rühm sisulise opositsiooniga 'üks : kaks' (üks territoorium - kaks valitsejat, üks saak - kaks pretendentit jts.) /vt. näit. 32, 712-723/; on hulk muid juhte, kus vs-s esineb arvsõnu. Kui jagada Frege seisukohta naturaalarvude loomuse suhtes, siis oleks võimalik analoogilist tehnikat kasutades anda loogilised kirjed mistahes arvsõnadele. Kuid näit. vene vs Один с сошкой, семеро с ложкой loogiline representatsioon, mis käteks arvude üks ja seitse monstraalseid definitsioone, mitte ainult et mõjuks pehmelt öeldes lustakalt, vaid annaks ka täiesti väära ettekujutuse nende sõnade semantikast siinses kontekstis, sest nad tähendavad siin lihtsalt 'vähe' ja 'palju'.

Umbes niisama suure vahendite kuluga õnnestub Kanyó edasi anda ka konstruktsiooni wie ... , so ... sisu vs-s Wieder Vater, so der Sohn ning je ... , je ... sisu vs-s Je grösserer Narr, je grössere Schelle /27, 115/.

Seevastu eitust peab Kanyó eituseks ainult seal, kus see on otseselt väljendatud sõnadega nicht, keine, niemand jts., ning see on printsiiabis täiesti õigustatud: ei sea ju predikaatarvutus eesmärgiks predikatiivkonstantide semantiliste suhete jälgimist peale nende samasuse/erinevuse kindlakstegemise. Kuid ühtlasi oleme seeläbi ilma võimalusest eristada kõige igapäevasemaidki antonüüme ning samastada sünonüüme. Teiselt poolt kehtestatakse pedantselt jäik vastavus teksti konkreetse leksikaalse manifestatsiooni ja tema loogilise kirje vahel. Nende lepete korral peaks eesti vs Mis pikk, see peenike, mis jame, see lühike (EV 8800) nähtavasti tähistata-

ma semantiliselt "pimedat" avaldisega

$$\forall x [(Px \supset Qx) \ \& \ (Rx \supset Sx)] ,$$

mõeldava fiktiivse *Mis on pikk, pole jäme, mis on jäme, see pole pikk korral aga omandaks representatsioon märksa sisukama kuju:

$$\forall x [Px \supset \bar{Q}x) \ \& \ (Qx \supset Px)] ,$$

$$\text{s.t. } \exists x (Px \ \& \ Qx) \ \text{või} \ \forall x (Px/Qx).$$

Pisut demokraatlikuma suhtumise korral mõõtu väljendavasse sõnadesse saaksime anda sisukamad representatsioonid paljudele vs-dele, nagu eesti Põrsa süld on vana sia vaks (EV 9224) tõlgenduses 'Mis on suur väikese jaoks, on väike suure jaoks' või Niitse võtat, rihma massat (EV 7428) jpt.

Kanyó ei anna eksplitsiitseid reegleid vs-tekstide ja valemite suhestamiseks, mistõttu jääb üldjuhul selgusetuks, kui palju ja millist kaudset semantilist informatsiooni me peame/tohime tekstidest ekstraheerida, kui kompleksed tohivad olla predikaadid jne. Vaatleme seda küsimust paari näite varal.

Kas näit. antetsedent eesti vs Joodik mies ond sama raske nõo liiv vanadõ jalgõlõ (EV 2452) loogilises kirjes peaks olema

- (a) 'Kui x joo, (siis...)' või
- (b) 'Kui x on (kellegi) mees ja x joo, (siis...)' või
- (c) 'Kui x on mees ja y on naine ja (x,y) moodustavad abielupaari ja x joo, (siis...)' või
- (d) 'Kui x on joodik mees ja too on (kellelegi või millelegi) raske ning kui y, mis on liiv, on samuti raske z-le, mis on vanad jalad, (siis raskuse aste või suurus on sel ja teisel juhul samasugune)' või veel kuidagi teisiti?

Vs-del on tihti süntaktiliselt (aglutineerivais keeltes ka morfoloogiliselt) sümmeetriline ülesehitus, mis ühtlasi määrab justkui eeldatava "loomuliku koha" (domineeriva) implikatsioonimärgi jaoks. Kaugeltki mitte kõik vs-d pole aga sümmeetrilised. Ilmselt pole alust nõuda, et laused, nagu Kes ei tööta, on alati nälgas ja Laiskvorst on alati nälgas peaks seostatama juba loogilise struktuuri tasemel. Kuid kui pole lubatav eelnev semantiline analüüs, eriti metafoorsete terminite "lagundamine" intuiitiivselt vastuvõetavamateks Px ühenditeks, siis tekivad meil antetsedendis tihti psüühiliselt ebamugavad "tühjad" predikatsioonid, nagu 'kui x on käsi' vs Käsi peseb kätt juures või 'kui x on vesi' vs Vesi voo-

lab ikka allapoole korral. Eesti vs-fondis leidub mitusada vs, kus esineb sõna koer ülekantud tähenduses. Sõltuvalt konkreetsest (vs-lisest) ko-tekstist võib koera-metafoor vahel mõtestuda kui mingi nende või teiste omadustega umbmaarane objekt (näit. 'suurem töö', 'suurem raskus' vs-s Kui saad üle koera, siis saad üle saba ka (EV 4132)), üldjuhul aga kui 'inimene', tihti väga selgete pejoratiivsete konnotatsioonidega (Koer saab kirikuski peksa (EV 4102); Koer koera tunneb (EV 4144); Koer läheb jälle oma okse kallale (EV 4106)), mõnikord aga üsna neutraalses mõttes (Kuidas vana koer ees, nõnda kutsikad takka järele (EV 13342); Mitu koera hundi surm (EV 4168)); Oletagem, et Haukuja koer ei hammusta (EV 877) asub sel skaalal mõneti vahepealses positsioonis. Tõlgenduse korral, kus koer on markeeritud, kujuneks ta loogiliseks representatsiooniks

$$\forall x [Px \supset (Qx \supset Rx)], \text{ s.o. } \forall x [(Px \ \& \ Qx) \supset Rx]$$

(P= 'olla koer'; Q= 'olla haukuja'; R= 'hammustada'; klass M, kust pärinevad meie x-d, jääb määramatuks).¹⁰ Teise tõlgenduse korral, kus "koeralikkust" ei markeerita, võiks kirjeks olla

$$\forall x (Px \supset Qx)$$

(P= 'olla haukuja'; Q= 'hammustada'; klass M on ette antud kui 'koerte klass', nõnda et $x \in M$).

Kanyó ise eelistaks siin ilmselt esimest tõlgendust, lisesades võib-olla talle tavapärase ajaargumendi (t) üldisuskvantori all. Teisalt, kui vs-s on juttu inimesest ja sellest faktist teatatakse veidi kauaselt, näit. Wer..., der... või Wenn man... abil, siis ei predictseeri Kanyó ka "inimlikkust" spetsiaalselt, vaid inimliku x-i esimeseks predikaadiks saab inimargumendi juurde kuuluv verb, omadussõna vm.

3.6. Kvantifikatsiooni probleemid

Kvantifikatsiooni, esmajoones argumentide üldistamise probleemid on tihedalt seotud nende argumentide endi väljaaristamise probleemidega, millest oli juttu eelm. punktis.

Nagu öeldud, figureerib Kanyó valemities süstemaatiliselt üldisuskvantori all asuv ajaargument (t). Kohaargument seevastu jäetakse Reichenbachist erinevalt üldjuhul märkimata, väidetavasti lingvistilistel kaalutlustel /27,111/, kuid see võidakse ka sisse tuua, kui tekstis otseselt viidatakse kohale. nagu vs-s Wo gehobelt wird, fallen Späne /27,114/. Ana-

loogilist võib märgata ümberkäimises tegevuse objektidega (süvakäänete mõttes). Nii on vs-de Wer neidet, leidet /27,113/ neiden kui formaalselt mittetransitiivne verb võimaldanud kirjapanekut ilma kadeduse objekti kui spetsiaalargumenti sisse toomata, teksti Wer suchet, findet /ibid./ kirjes taas näidatakse ära (kuigi ei üldistata) ka otsingu objekt (y), kusjuures lubatakse ka võimalust, et otsitakse üht, leitakse aga teist (z); vs Was jeder sucht, das findet er (W IV 954:30) korral asuksid üldisuskvantori all tõenäoliselt nii tegevuse subjekt kui ka objekt.

Meie kogemus empiirilise arhiivmaterjaliga (ennekõike eesti ja soome omaga) näitab aga, et implikatiivse üldstruktuuri korral, kus "argumendikohtade" (süvakäänete mõttes) hulk on suur, näit. kui antetsedendiks on mingi 'kui keegi kuskil kunagi paneb millegi kallal toime midagi', kujuneb teksti lõplik pindmanifestatsioon (sealhulgas konkreetse "vormelituubi" valik) üsnagi suvaliselt ja juhuslikult ning eri vormelituupide (Kui A p-b...~Kus A p-b... jts.) empiirilise sagedusjaotuse määravad pigem poeetilised faktorid ("ruumisääst", eufonismide olemasolu/puudumine) kui puhtkeelised või loogilised. Muidugi mängib siin oma rolli ka antud keele üldsüntaktiline spetsiifika, samuti vs-de süntaktilise vormistamise traditsioon selles keeles.¹¹ Kui meil on tegemist vs-variantidega, nagu Где мед, там и мухи ja Когда есть мед - будут и мухи siis ei tähenda see otsekohe seda, nagu oleks esimeses variandis tugevasti rõhutatud just ruumilist, teises aga ajalist külge, ning et nende loogilisel analüüsil tuleks teha vastavad järeldused kvantifikatsiooni asjus. Mõistagi pole õigustatud ka vastupidine absolutiseering. Me tajume näiteks mõningat sisulist laialivalguvust tekstides, nagu Kes mida otsib, see seda leiab¹² või Kes mida kardab, see sellele ka juhtub jts., kus nii subjekt- kui objektargumendid on selgelt üldistava kvantifikatsiooniga: erinevad ju näit. ühepoolse üldistatusega variandid Kes kardab, sellele juhtubki ja Mida kardad, see juhtubki teineteisest sisu poolest üsna tunduvalt (esimene mõtestub esmajoones kui implitsiitne üleskutse olla julge, teine näib viitavat pigem meie endi tahtest sõltumatute müütiliste jõudude toimele.

Kuna inimene on (vähemalt pragmaatilises mõttes) vs-des peaaegu et universaalseks teemaks /vrd. 7,165 jj./, siis oleks ehk mõistlik võtta see seik lähtepunktiks ka kvantifikatsiooniprobleemide lahendamisel? Me võiksime näiteks teha leppe, et

esimese kohustusliku käiguna postuleeritaks (ja üldistatakse) igal juhul "inimargument". Tõsi küll, see eeldaks analüüsile allutatava materjali ilmtingimatut eelnevat "demetaforiseerimist", mis viiks meid vahel juba väga kaugemale lähtetektidest endist ja rikuks seega nende "empiirilist identiteeti".

Vs-tekstides esineb tihti väga selge "kvantorsõna" iseloomuga elemente, mis seostuvad aja-, ruumi- vm. argumentidega, on aga 2-kvantorilise keele kasutajale nii pentsikud, et me oleme kaugel mõttest kritiseerida Kanyót selle eest, et kohtudes selliste kvantor-monstrumidega, nagu "viele", "wenige", "oft", "selten", "lange" jts., teeb ta otsuse seesugused "einstweilen zurückzustellen" /27,127/. Isegi kui oleme relvastanud end mõne täiuslikuma "mitvealentset" tüüpi kvantifikatsioonisüsteemiga, oleme me kummati juba ette lüüasaamisele määratud, kui ei arvesta veel sedagi vs-dele nii iseloomulikke paradoksi, et isegi selliste "tugevate" kvantorsõnade nagu iga(üks), alati, igal pool; mitte keegi, mitte kuskil, mitte kunagi jms. figureerimine vs-tekstis ei tähenda ei (jaatava või eitava) üldistuse absoluutastet ega vist üldse mingit nihet kvantifikatsiooni astmes, võrreldes tekstidega, kus need sõnad puuduvad.

Nii esineb iga vs-des väga tüüpiliselt koos sõnaga oma, näit. vormelis Igal A-l oma B. See vormel kätkeb endas üht-aegu vastavusvahekorda süntagmaatikas (s.t. mistahes A_i ja B_j vahel) ning erinevusvahekorda paradigmaatikas (väidetakse, et $A_i \neq A_j \dots$ ja $B_i \neq B_j \dots$) ning varieerub regulaarselt vormelitega Milline A, selline on (tal) ka B ning A-d tuntake B-st (vrd. saksa Jeder Baum hat seine Früchte (W I 279:153) Wie der Baum, so schmeckt die Frucht (W I 283:249) Den Baum kennt man an den Früchten (W I 274:26)).

Kvantorsõnu alati/mitte kunagi võidakse tarvitada lihtsalt kui hüperbooli/litootest, rõhutamaks mingite üldiselt vähetõenäoliste/tõenäoliste (või soovimatute/soovitatavate) sündmuste paradoksaalselt suurt/väikest sagedust.

Sageli on kvantifikatsiooni poolest ambivalentset "kvaasiparadokse" sisaldavad vs-d: näit. eesti Rammumees peksetakse, rahamees tapetakse (EV 9545) sisus on tajutav väike vastuolu, kuna ta esikomponent sugereerib pigem tõlgenduse 'Isegi rammumees...', järelkomponent aga pigem 'nimelt rahamees...'.
 Samal ajal ütleb kuulus "incommunicable quality" meile

et paröömilise kvantifikatsiooni aluseks on mingi hästi lihtne ja loomulik printsiip, mida võiks vast nimetada "tsentrifugaalsus"- või kontraarsusprintsiibiks ('keskmisest kõrgem/madalam ~ oodatavast sagedasem/haruldasem' vms.). See on õieti seesama printsiip, mis nähtub tavakeeleski "kahevalentsete" moodumäärangute semantikas: suur = 'keskmisest suurem', väike = 'keskmisest väiksem' jne. Niisamuti tundub mõistlik tõlgendada vs-des esinevat kausatsiooni mitte kui 'põhjustab/välistab', vaid pigem kui 'soodustab/takistab (säilimist/muutumist)' /vrd. 3, 144-149/.

Selles ühenduses tahaks rõhutada A. Dundese /23/ esmapilgul totralt lihtsate ja sisutute vormelite $A = B$ ja $A \neq B$ heuristilist väärtust. Neis on ära tabatud inimpsüühikale igiomane tendents - püüe likvideerida AB & $A\bar{B}$ & $\bar{A}B$ -tüüpi vastuolulisi situatsioone, taandades neid kas vahekorrale AB või vahekorrale A/B . Näiteks kohtame eesti vs-fondis (tüübid EV 6296 ja 6297) järgmisi tekste:

- (a) Magajal kassil ei jookse hiir ialgi suhu;
- (b) Magajale kassile ei jookse hiir suhu;
- (c) Magaja kassile jookseb harvaste hiir suhu;
- (d) Magaja kassi suhu jookseb vahel ka hiir;
- (e) Magaja kassile jookseb hiir suhu;
- (f) Magajal kassil jookseb ikka hiir suhu.

Sel astmikul võib keskseteks pidada eitav-neutraalset varianti (b) ja jaatav-neutraalset (e). Vahepealsed (c) ja (d) on küll oma referentsiaalse sisu poolest teineteisele ebamääraselt lähedased, kuid tõlgenduvad "eri suundades": (c) 'juhtub, kuid harva', (d) 'harva, kuid juhtub'.

Kuna vs, nagu näha, tõlgendab tegelikkust omamoodi "tõenäosuslikus" plaanis, siis võivad siin praktiliselt täiesti vabalt esineda, vahelduda ja üksteist välja vahetada kord "sageduslikumad" manifestatsioonid (mida loogik kalduks pidama kvantoriteks), kord "induktiivsemad" või "loogilisemad" (mis võiksid loogikule tunduda pigem aleetiliste modaalsus-tena).¹³ Lühidalt öeldes, vs-de loogilise külje vaatluses ei näi olevat erilisi šansse eristada konditsiooni 'paratamatult konditsioonist alati', konditsiooni 'võimatu konditsioonist mitte kunagi' ja konditsiooni 'võimalik konditsioonist mõnikord'.

Mulle on tänini jäänud täielikuks sfinksi mõistatuseks see alaliik vs-u, mida esindavad Kõik pole kuld, mis hiilgab, Не всякое лыко - в строку jts. Ühest küljest on need tüüpi-

lised osaeitavad otsustused, mille traditsiooniliseks loogiliseks kirjeks on $\exists x (Px \& \bar{Q}x)$, teisalt ei keeldu intuitsioon tajumast neid mitte üksi implikatiivsetena, vaid ka üldistustena, seaduspärasuste formuleeringutena - s.t. igati normaalsete vs-dena. Kanyó /27,116/ kirjutab siin x asemel kahekordse $\neg(x)$ (s.t. $\neg\neg x$) ja säilitab enda jaoks valemil implikatiivsuse, kuid kuna $\neg\neg x (Px) \equiv \exists x (\bar{P}x)$, siis tuleb ikkagi välja $\exists x (Px \supset \bar{Q}x)$, kus liiget $\bar{Q}x$ tuleb mõista kui eitavat 'on mittekuldne' või muude analoogiliste juhtude korral mutatis mutandis. Lause formaalse üldisuse tegelikuks päästjaks on Kanyó siin ajaargument $\forall t$. Kuna aga üldistamine ajas toimub tal automaatselt kõigil juhtudel, siis muutub see operatsioon omamoodi deus ex machina'ks (vrd. "Jumal tahab alati, et ..." või "Üleüldise entelehhia toime määrab, et..." või "Vanasõnaga on kõigi juhtude jaoks kehtestatud, et ..." või "Alati tuleb silmas pidada, et ..."). Viimane tõlgendus pole võib-olla välistatudki, s.t.: 'Arvesta, et kui sa puutud kokku "läikiva" asjaga, siis võib sul tekkida lootus, et see on "kuld" (sest inimestele on meeldiv leida "kulda" ja "kuldseid" asjad tõepoolest "läigivad"), kuid see asi võib pigemini osutada "mittekuldseks" (kuna "kuldseid" asju on maailmas märksa vähem kui "läikivaid")', ehk lühemalt: 'Pettumise tõenäosus on alati üle keskmise'. Kuid sedalaadi tõlgitused tähendaksid ilmselt juba mitte enam vs-teksti kui "paröömilise fookuse" loogilise struktuuri kirjeldamist, vaid ka "paröömilise fooni" ulatuslikku eksplitseerimist (terminid fookus ja foon kuuluvad siinses tähenduses M.A. Tšerkaskile /vt. 15/). Seega oleks meie vaatenurk juba pigem pragmaatiline kui loogiline.

3.7. Kus on antetsedent ja kus konsekvent?

G. Klausile /29,253/ kuulub järgmine kategooriline väide: "Die Aussage "Alle Menschen sind Irrende" hat die logische Struktur $\forall(x) [M(x) \rightarrow I(x)]$ (Für alle Dinge x gilt, wenn x ein Mensch ist, so ist x ein Irrender). In der Umgangssprache kann diese Aussage viele Gestalten haben. Zum Beispiel, "Irren ist menschlich", "Menschen irren", "Die Menschen irren", "Der Mensch irrt", "Jeder Mensch irrt". Parömioloogil võivad sugeneda kahtlused, kas see reduktsioon on õigustatud kõigi loetletud näidete korral. Tõsi küll, meie intuitsioon selle kohta, millised semantilised elemendid vs-s peak-

sid moodustama antetsedendi ning millised konsekvendi, toetub suurel määral teadmistele vs-s refereeritavate sündmuste "normaalsest" (ajalis-kausaalsest) järjekorrast. Toimib ka teine intuiitiivne orientiir: antetsedendi moodustab see, mis ütluses asub "vasemal". Võib välja pakkuda veel kolmandagi hämaravõitu orientiiri: antetsedendiks on see, mis on "materiaalsem" või "kindlapiirilisem". Need kriteeriumid võivad aga sattuda konflikti omavahel ja muude mõeldavate kriteeriumidega. Toome näiteid.

Esiteks, sõnade järjestus tekstis võib olla inversiooniline: Inimene, keda räägitakse, hobune, kellega sõidetakse (EV 2108).

Teiseks, nn. aktuaalse süntaksi plaanis assotsieerub antetsedent teemaga (topic, psühholoogiline subjekt) ning konsekvent reemaga (comment, psühholoogiline predikaat). Selles mõttes on prognostiline aktualisatsioonitüüp muude kriteeriumidega kooskõlas, seletav-retrospektiivne aktualisatsioonitüüp aga vastuolus. Millisele kriteeriumile tuleks sel juhul anda eesõigus?

Kolmandaks, vs võib "tuletada" mitte ainult hilisemaid sündmusi varasemaist. Ta võib seostada mingi (sisemise) omaduse selle omaduse (välise) avaldusega, situatsiooni üldilme või põhikvaliteedi mingite seda situatsiooni iseloomustavate üksikasjadega, võib suhestada sündmust või situatsiooni hinnanguga selle sündmuse või situatsiooni kohta, mentaalseid akte materiaalsete objektide ja protsessidega üldiselt jpm. Selliste konfiguratsioonide komponente tajutakse sageli mitte samaliigiliste, temporaalselt järjestatud fenomenidena, vaid n.-ö. eri maailmadest pärinevaina. Kõige selle tõttu võib "kõige loomulikuma implikatsioonisuuna" määramine sageli raskeks osutuda. Illustreerime sedalaadi alternatiivseid hüpoteese mõnede näidetega eesti vs-dest.

(1) Hunt sööb ja salgab (EV 1638):

hüpotees (a): 'kui x on "hunt", siis ta "sööb ja...";

hüpotees (b): 'kui x (= inimene) "sööb ja salgab", siis tähendab see, et ta on kuri, on "hunt";

(2) Laisk siga tustib alati pärast päevaloojat (EV 5379):

hüpotees (a): 'kui x (= "siga") on laisk, siis see väljendub selles, et...';

hüpotees (b): 'kui x (= "siga") "tustib...", siis võib seda hinnata kui laiskust';

(3) Meest tunnukse tema sõnadest (EV 6621):

- hüpotees (a): 'kui on vaja otsustada kellegi x-i üle, siis seda võib teha tema sõnade põhjal';
- hüpotees (b): 'kui x (= inimene, mees) räägib, siis sellega annab ta kaudset infot oma loomuse kohta'.

Neljandaks, nn. kalendaarsetes vs-des - kui neid A. Dundesi hiljutistele vastuväidetele /24/ vaatamata peaks tohtima vs-deks pidada - tuleb ette üsna produktiivne struktuuritüüp, kus teatav kalendaarne daatum seostatakse mingi elutut või elusloodust puudutava faktiga (sünnimuse, situatsiooni, arenguastme vm-ga). Seda tüüpi vs-d on väljaspool konkreetset aktualisatsiooni nähtavasti otse printsibiis ambivalentset nii oma loogilise kui ka infostruktuuri poolest. Näit. ütlust Peale jaanipäeva on kukulinnul odraokas kurkus (EV 7768) võib loogilises plaanis interpreteerida nihästi väitena "mistahes jaanipäeva" kui ka "mistahes käo" kohta.

Nende seikade taustal võivad veelgi süveneda kahtlused, kas ütlused Alle Menschen sind Irrende ja Irren ist menschlich on ikka tõepoolest loogiliselt struktuurilt identsed ning mida kummaski neist peaks pidama antetsedendiks ja mida konsekvendiks.¹⁵

3.6. Kas kõik vanasõnad on implikatsioonid? Superstruktuuri probleem

Nagu nägime, õnnestub vs-le iseloomuliku paralleeliliku struktuuri sümmeetrilisi komponente üldiselt tõlgendada implikatsiooni ees- ja tagaliikmena. See ei õnnestu siiski alati. On juhte, kus tekst jaguneb kaheks implikatiivseks allstruktuuriks ning neid pealistas veel üks operatsioonitasand, mis seostab implikatiivsed allosad, kuid on ise selgelt mitteimplikatiivse loomuga. Läänemeresoome paröömikas on seda laadi juhud väga arvukad.

Ünt supraimplikatiivse struktuuri näidet - Mis pikk, see peenike, mis jäme, see lühike - me vaatlesime juba arutluses selle ümber, milline peaks olema vs-teksti desemantiseerimise määr loogilisel analüüsil (vt. lk. 131). Seejuures selgus, et supraimplikatiivse vahekorra loogiline tõlgendus võib sõltuda nimelt desemantisatsiooni astmest: formaalsema tõlgitsuse korral osutus supraimplikatiivseks seoseks lihtsalt konjunktsioon, sisukama tõlgitsuse korral aga kadus supraimplikatiivne tasand üldse ja kogu avaldis taandus mitteimplikatiivseks

üldistuseks.

Toome veel ühe näite seesuguse "sisukama" tõlgitsuse kohta. Tähistame vs Mis kallis, see kaunis, mis odav, see mäda (EV 3096) elemendid järgmiselt: $Px = 'x \text{ on kallis}'$; $Qx = 'x \text{ on kaunis}'$; $\bar{P}x = 'x \text{ on odav}'$; $\bar{Q}x = 'x \text{ on mäda}'$, ning saame valemi

$$\forall x [(Px \supset Qx) \& (\bar{P}x \supset \bar{Q}x)],$$

mis taandub loogilisele ekvivalentstile

$$\forall x (Px \equiv Qx),$$

s.t. u.: 'asja hind on tema kvaliteedi ekvivalent'.

Võib püstitada küsimuse paröömilise järeldusmehhanismi põhimõttelise loomuse kohta. Kui näiteks üks vs väidab: Kes teeb tööd, see ka sööb ning teine kordab sedasama ja lisab veel eitava duplikatsiooni: ... aga kes ei tööta, see ei söö, siis formaalselt kujunevad 1-osalise ja 2-osalise variandi loogilised kirjed mõistagi erinevaks: 1. juhul $\forall x (Px \supset Qx)$, 2. juhul aga $\forall x (Px \equiv Qx)$. Paröömiline intuitsioon seevastu ütleb, et kui vs-s väidetakse Kes teeb tööd, see ka sööb, siis sisuliselt väidetakse sellega pigem 'Ainult see sööb, kes teeb kui sööb see, kes teeb, ja söövad muudki'. Vahel tundub mulle, et "vanasõnaloo" kogu sisu (sealhulgas nende operatsioonide oma, mida me oleme harjunud pidama implikatsioonideks) on tegelikult taandatav Dundesi ülalmainitud vormelitele, s.t. situatsioonide (sündmuste, objektide) samastamise ja vastastikuse välistamise operatsioonidele $(A \cup B) \rightarrow (AB)$ ja $(A \cup B) \rightarrow (A/B)$.

Toodud näidetes oli implikatiivsete konstituentide vaherkord selgelt antonüümiline, välistav. Mitte vähem produktiivsed pole aga juhud, kus nende vaherkord on sünonüümiline või ebamääraselt kõrvutatav, nagu tekstis Ema lööb kui lõngakeraga, aga isa lööb kui raudhaamrega (EV 613), kus vaherkord $A \cup B$ sedakorda taandatakse vahekorrale A/B , s.t. tähtsam kui see, et mõlemad löövad, on see, et löövad erinevalt. Tavalise predikaatarvutuse vahenditega on sedalaadi vahekorrad tähistatavad ainult konjunktsioonidena, mis ilma semantikakomponenti arvesse võtmata midagi eriti sisukat ei anna. Kummati on ilmselge, et supraimplikatiivne tasand on vs-de loogilises struktuuris olemas ning väärrib tähelepanu edasistes uurimustes.

4. Probleemide probleem - metafoorid ja modaalsusad

Me tegime seni näo, nagu poleks vs-de loogilise struktuu-

ri uurija teel üldse olemas kaht tohutut komistuskivi - troopide semantikat ja vs pragmaatilis-modaalseid aspekte. Kuid nad on olemas ja ähvardavad muuta tühjaks tööks ja vaimunärimiseks igäühe parimad loogilised püüdlused, kes kavatseb neist mööda vaadata. Me püüame järgnevas ainult demonstreerida nende kaasamängu vs-de loogilisel tasandil, pakkumata mingeid kardinaalsemaid lahendusi.

1. M.A. Tšerkasskile kuulub kirjutis /15/, mis on meie arvates üks silmapaistvamaid kõigist senistest etüüdidest vs-de loogika kohta. Tšerkasski vaatleb preferentsiaalsete vs-de esmapilgul ülilihtsa sümmeetrilise struktuuriga $x\bar{y} > \bar{x}y$ allrühma (Parem olla vaene, kuid terve, kui rikas, aga haige jts.). Pärast paröömiat üldteoreetilist iseloomustust, kus pööratakse tähelepanu mitte ainult vs semantilistele, vaid ka pragmaatilistele aspektidele (siin tuuakse ka eespool mainitud eristus "fooni" ja "fookuse" vahel), annab Tšerkasski formalismid preferentsiaalsete "võrratustega" opereerimiseks, defineerib kaks antud teema jaoks väga olulist vahekorda - 'x, kuigi y' ja 'y, kuid x', nimetades neid vastavalt kontsessiooniks ja adversiooniks, toob esile asjaomase loogilis-semantilise üldstruktuuri realiseerumise normaalarvariandid, samuti ebanormaalsed ühendid, mis resulteeruvad koomiliste, mõttetute või "täendusliku koormuseta" tekstidena jne. Lõpuks luuakse antud vs-rühma kognitiivne üldmudel. Näib, et mudel on täiuslik ja peaks funktsioneerima tõrgeteta.

Kuid Tšerkasski käsitab semantilisi parameetreid X (näit. 'tervis') ja Y (näit. 'rikkus'), mille alusel moodustatakse preferentside konkreetseid konstituendid ($\bar{x}y$ 'haige ja rikas', $\bar{y} \perp x$ 'vaene, kuid terve', $x \perp \bar{y}$ 'terve, kuigi vaene' jts.), kui homogeenseid, metaforisatsioonistme poolest võrdseid. Pealegi vaatleb ta elementaarsemaid vahekordi, nagu $x > y$ 'parem terve kui rikas' või $x > \bar{x}$ 'parem terve kui haige' kui oma põhiskeemi $x\bar{y} > \bar{x}y$ mittetäielikke realisatsioonide, kui kõrvalepõikeid sellest põhiskeemist. See tõttu puuduvad tema mudelil vahendid erilise "pseudopreferentside" rühma defineerimiseks, s.o. selliste preferentside jaoks, kus ainult üht konstituentidest võetakse "tõsiselt" ning see moodustab teema, teist aga tõlgendatakse ommoodi aksioloogilise hüperbooli või litootesena. Näit. ees-ti Pehmemb om emä üsän kui saksa sängin (EV 8518) ei mõestu kui $x > y$, vaid tähendab 'ema juures on väga hea', Parep

hüäle pinile anda´ ku papilõ (EV 8554) tähendab lihtsalt ´papile ei tasu anda´, saksa Gute Worte kühlen mehr als kaltes Wasser (W V 412:332) tähendab ´hea sõna mõju on tõhus´ jne. Väga produktiivne on selles rühmas stereotüüp x õn pa-rem kui raha (≈kullast kallim). Tõsi küll, nagu paröömikas üldse, nii ka siin puuduvad eristatavail nähtustel selged piirid: Tervis on parem kui rikkus mõtestub ilmselt tavalise preferentsina, Tervis on kallim kui kuld aga juba pigem pseudopreferentsina.

Pseudopreferentsid on huvitavad veel seski mõttes, et nendega seostub üks järjekordseist paröömio-loogilistest paradoksidest: avaldis ($x > y$) on samatähenduslik avaldisega ($x \approx y$) (Ütesä kõrd majast välja minna om nii kui üts kõrd palla ja Paremb üits kõrd palamist ku ütessä vedämist (EV 4279) on si-sult adekvaatsed).

Samuti ei võimalda Tšerkasski süsteem preferentside koos-tisosade kahesugust aksioloogilist mõtestamist. See puudutab esmajoones üksusi, mis sisaldavad semantilisi komponente ´suur´, ´tõhus, mõjuv´ jts. Intuitiivses "terve mõistuse ak-sioloogias" /vrd. 33,22 jj./ mõtestuvad sellised sõnad üldi-selt põhimõttel: tõhus = ´hea´; rohkem = ´parem´; lähemal = ´parem´ jne., kuid seoses aksioloogiliselt negatiivsete mõis-tetega võimendavad seda negatiivsust veelgi. Seda dualismi on ära kasutatud vs-des, nagu Enam saab ikka piskust tööst kui suurest seisust (EV 8901); Parem häda kaugel kui rohi li-gi (EV 1797); Parem pühütäus au kui kahmalutäus häbü (EV 8575) Neist mõneti erinevat alljuhtu esindab Paremb hääd veidi kui halba palju (EV 1123), kus kõrvuti paradoksaalse tõlgenduse-ga (palju paha = ´palju kurja´, ´palju häda´ vms.) on või-malik ka tavaline $x\bar{y} > \bar{x}y$ -tõlgendus (palju paha = ´palju eba-kvaliteetsed´).

Tšerkasski, nii nagu ka Permjakov jpt. paröömioloogid peab ka võimalikuks taandada vs-u teatavaile kindlatele se-mantilistele või loogilistele invariantidele /15,40/, kinni-tades ka vaadeldud $x\bar{y} > \bar{x}y$ -rühma kohta: "... описанный логиче-ский класс может быть включен в еще более широкий круг паре-ний, который мы назовем логическим надклассом, характеризую-щимся общим инвариантным значением: "Альтернатива двух благ". Наряду с рассмотренным выше, в этот надкласс входит целый ряд других классов ..." /15, 42/. Meile seevastu näib, et olenevalt sellest, millised alamklassi tunnused viiakse üle ülemklassi, millised aga kustutatakse, võib ka kõnealust

alamklassi liita mitmesse eri ülemklassi, näiteks "võrratus-te klassi" (sest aksioloogiliste võrratuste kõrval on vs-des esindatud veel muidki, nagu suurem kui, sagedamini kui, pigem kui jt.). Ülemklassi "Kahe hüve alternatiiv" omakorda võiks vaadelda vähemalt kahe eri ülem-ülemklassi esindajana: (a) "Operatsioonid alternatiividega" ja (b) "Operatsioonid hea ja halvaga".

2. Vs-de käsitlemine puhtindikatiivsete väidetena toob kaasa vähemalt kolm suurt ebakohta: (a) ta välistab analüüsitavate üksuste hulgast need arvukad vs-d, mille koostises on aksioloogilist või deontilist järku konstituente (vrd. p. 35 süntaktiliste vormelite nimistus käesoleva kirjutise alguses); (b) ta ei võimalda ühe integratiivse kirje raames kokku viia mingi vs kõiki dokumenteeritud loogilisi variante; (c) ta ei võimalda vs-de kui kommunikatiivsete, pragmaatiliste üksuste adekvaatset modelleerimist. Arvestades, et kommunikatsiooni lõppeesmärgiks on igal juhul partneri tegevuse (mõtlemise, käitumise) suunamine, peaks aksioloogiline ja deontiline komponent osalema printsipiis iga vs loogilises kirjes.

Preferentsi märkimiseks on teisedki peale Tšerkasski kasutanud "paröömilist võrratusmärki", kuid üldjuhul ei näidata ära vastava operatsiooni omadusi. Deontiliste konsekventidega vs-d (soovitused, keelud jms.) on nii Permjakovil kui ka Kanyól /27, 122/ olude sunnil taandatud tavalistele implikatsioonidele. G. Hasan-Rokem arvab, et selline talitusviis on õige otse põhimõtteliselt: "... proverbs are affirmatives even when formulated as a question, an order, a request, etc." /26, 19/, ning sealsamas edasi: "... the proverb "Look not at the flask but at what is therein" /.../ is not an order although syntactically it is a negative imperative. What is actually said in the sentence in its proverbial use is that it does not pay to look at the flask, it pays to look what is therein." Mis puutub küsimustesse, siis nende puhtretooriline iseloom vs-des on väljaspool kahtlust: Permjakovi väljaannete põhjal võib oletada, et nad mõtestuvad eitustena enamiku maailma rahvaste traditsioonis. Kuid ei tasu on indikatiiv pelgalt grammatilise välisvormi poolest, jäädes endiselt seotuks eesmärgi kategooriaga ning säilitades seega oma deontilise spetsiifika. (Aksioloogilisi modaalsusi Hasan-Rokem ei eita ja opereerib nendega täiesti regulaarselt oma semantiliste struktuurivalemitte kon-

sekventides.)

A.A. Ivin on mituteist aastat tagasi märkinud, et seni pole kellelgi õnnestunud tõestada, et loogiline üleminek "on" juurest "peab" juurde on võimalik, ega ka mitte seda, et too üleminek on võimatu /2, 111/. Mulle võivad olla tundmatud uusimad tööd neis küsimustes, kuid intuitsivselt tundub, et loogika raames võib see üleminek osutada põhimõtteliselt võimatuks. Samal ajal sooritab praktiline, pragmaatiline mõistus sedalaadi üleminekuid - nii "on" juurest "hea/halva" juurde kui ka "on" juurest "peab/ei tohi" juurde - mängleva kergusega, ning ka vs-des toimuvad nad otse igal sammul. Viimane tõik on küllalt lohutav. Võib-olla ei hakka keel, mis need modaalsused kokku viib, kandma loogika nime, vaid luuakse näit. lingvistilise pragmaatika, tehisintellekti, tekstiteooria, tegevuse teooria vm. psühholoogilise teooria raames, mis kõik tänapäeval tormiliselt arenevad¹⁶ - parömioloogilise uurimistöö jaoks oleks sel igal juhul hindamatu väärtus. Ühes oma hilisemaist kirjutistest /3a, 194-195/ paneb Kanyó suuri lootusi J. Hintikka kontseptsioonile, mis on välja töötatud nn. keelemängude teooria raames, ning oletab, et sellest võiks ehk saada teoreetiline alus parömiate loogilise struktuuri adekvaatsemaks kirjeldamiseks. Kanyó lootused on seotud probleemi muude külgedega, kuid idee, et informatsiooni vastuvõtu, töötlemise ja vahetamise protsessid on inimesel allutatud teatud ühtsele - seejuures nimelt eesmärgilisele, deontilisele kriteeriumile, tundub paljutõotavana ka modaalsuste plaanis. Ning ka märksa ambitsioonitumas parömioloogilises kontekstis sõnandaksime lõpetuseks väita, et kuni meil puuduvad metakeelsed vahendid, mille abil saaksime kokku viia näiteks vs-variandid Kes teisele auku kaevab, see ise sisse kukub ja Ära kaeva teisele auku - kukud ise sisse või tuletada lausest Пьяный проспится, а дурак никогда mõttelise järelduse 'joodik on lollist parem' - seni pole vs-de töövõimelisest loogilisest mudelist põhjust kõnelda.

Märkused

1. Omaette huvitava probleemi moodustavad sedalaadi süntaktiliste stereotüüpide sagedussuhted eri rahvaste vs-fondides. Mäletan, et olin üsna rabatud, kui avastas esmakordselt, et sõnadega drei Dinge algavate saksa vs-de ni-

mistu hõlmab Wanderi kogumikus u. 17 lk. (W I 609-631 ja V 1142-1154), sellal kui eesti aineses on see vormel üpris väheproduktiivne ja sporaadiline.

2. Kanyó ise kasutab siinsest veidi erinevat valemigraafikat, kuid sel pole printsipiaalset tähtsust.
3. Sellega sarnast (eitava konsekvendiga) valemit kohtame ka näit. V.P. Anikinil /1, 266/, kuid seda ei käsitata siin kui vs loogilist põhivormi, vaid lihtsalt kui valemit muude võimalike valemite hulgas.
4. Seda probleemi vaatleb juba K. Boost, nn. aktuaalse süntaksi üks varasemaid uurijaid /vt. 21/.
5. G. Hasan-Rokemi eeskujul /26, 16/ me aktsepteerime siin Bar-Hilleli poolt soovitatud terminoloogilise eristuse (situatiivse) konteksti ja (kõnelise) ko-teksti vahel.
6. Sellega ei ole vs ja kk vahelise žanripiiri probleemid mõistagi lahendatud. Olulisi raskusi valmistab mitmete deiktiliste jm. konstruksioonide kvantifikatsioon, näit. lausetes Kes kelle leiba sööb, see selle laulu laulab ~ Kelle leiba sa sööd, selle laulu laulad ~ Kes sinu leiba sööb, see sinu laulu laulab ~ Kes mu leiba sööb, see mu laulu laulab, samuti vs-liste "esimese isiku tsitaatide" (Ütle mulle, kes on su sõbrad ...) ja ka-konstruksioone sisaldavate nn. repartee´de (Hobune ka ei pese silmi) korral.
7. Vt. näit. kogumikes /MT/ ja /CFL/ avaldatud töid. Parömioloogilisest vaatevinklist pakub suurt huvi näit. A. Ortony ja ta kaastööliste poolt välja töötatud metoodika mõistete vahelise "psühholoogilise distantsi" mõõtmiseks metafoorides, samuti G. Lakoffi ja M. Johnsoni töö /33/, milles rõhutatakse metaforisatsiooni süstemaatilist iseloomu inimkõnes ja -mõtlemises tervikuna ning vaadeldakse suurt hulka konkreetseid metafoorseid paradigmasid ja nende vahekordi.
8. Sellised sisulised vasturääkivused on hästi jälgitavad näit. Permjakovi klassifikatsioonide /9; 12/ vahendusel.
9. Pakume illustratsiooniks valiku ideedest selsamal tööteemal, mis on esindatud eesti vs-des - võib-olla kümnendiku kõigist, mis sisaldavad predikaate 'töö', 'töötab' jts.: (1) Kel kõht täis, see on võimeline töötama (2) Kes palju sööb, see töötab produktiivselt (3) Kes vähe sööb, see vähe teeb (4) Söömisest tuntakse töömeest (5) Kui kõht tühi, siis on paha tööd teha (6) Nälg sunnib tööle

(7) Haige ei suuda tööd teha (8) Haigel pole kohustust töötada (9) Töölise surm saabub töö juures (10) Töövõimelise inimese surm on suur õnnetus (11) Töö lõpeb alles surmaga (12) Kes on töökas noorena, on seda ka vanana (13) Kes töötab nooruses, võib muretult elada vanaduses (14) Kes noorelt laisk, tunneb vanaduses puudust (15) Lapsed segavad tööd (16) Väikelapsega naisel on madal tööjõudlus (17) Töötamast ei sega mitte lapsed, vaid laiskus (18) Laste pärast ei tohi töö jääda tegemata (19) Lapsi on vaja tööle õpetada juba varakult (20) Lastest on töös suur abi (21) Lapsed teevad kulu, kuid aitavad ka töös (22) Virka last armastatakse enam (23) Kes loodab laste tööle, on ise laisk (24) Lastel on väike tööväime (25) Tütred on töötegijad, pojad muidusööjad (26) Kui tütar ka on inetu, aitab vähemalt töös (27) Tütremehelepanek on perele tööjõu kaotuseks (28) Tütarlast on vaja tööle sundida ka siis, kui talle tööd pole anda (29) Tütarlaps peab olema töökas (30) Tüdrukut hinnatakse töökuse järgi (31) Tüdrukule on häbiks seista tööta (32) Töökus on mehelesaamisel eeliseks (33) Võta naine töö juurest, mitte pidult (34) Laisast tüdrukust ei saa head naist (35) Ilu on töökusest tähtsam (mehelesaamisel) (36) Pruudi töökus on tähtsam kui ta rikkus (37) Naise töö on lõputu (38) Naise töö on märkamatu (39) Laisa naisega on halb elada.

10. Täpselt samasuguse loogilise tõlgenduse vs-le Hunde, die bellen, beissen nicht on andnud M. Bierwisch (tsiteeritud Kanyó /27, 102/).
11. "Maailmapilt" võib siin sõltuda näit. sellestki, kas asjaomases keeles on olemas või puuduvad vahendid aja- ja tingimuskõrvallausete eristamiseks (when/if ~ kui/kui).
12. Läänemeresoome vs-de võrdleva väljaande "Proverbia septentrionalia" (FFC No 236, Helsinki, 1985) koostamisel me vaidlesime pikalt näit. selle üle, kas vs-d Mida otsid, seda leiad ja Kes otsib, see leiab moodustavad ühe tüpoloogilise üksuse või peaks neid vaadeldama eraldi.
13. Neist kahest tõenäosuse tõlgendusest vt. Carnapil /4, 63 jj./.
14. Mõningaid lisanäiteid sedalaadi inversioonidest leidub minu töös /7, 156-160/.
15. Lause Irren ist menschlich representatsioon esineb ka Kanyó; ka temal on irren loetud antetsedenti ja menschlich

konsekventi kuuluvaks /vt. 27, 116/.

16. Peale klassika (J.R. Searle, T.A. van Dijk, R.C. Schank jt.) võib mainida J. Smedslundi /35; 36/ poolt loodud tegevuse aksiomaatikat. Vs-u kui strateegiate planeerimise vahendeid on puudutanud M. Dyer /25/. Tehisintellekti alastes projektides osalevad edukalt ka eesti uurijad. H. Õimu väitekirjas /19/ jpt. töodes on välja töötatud efektiivsed formalismid suure hulga nn. direktiivse interaktsiooni komponentide kirjeldamiseks ja suhestamiseks. Aksioloogilise ja deontilise loogika elemente on kasutanud B. Tšumakov /17; 18/ mõnede inimsuhtlemise lülide modelleerimisel.

Allikad ja kirjandus

Vanasõnaallikad

- Ж - В.П. Жуков (сост.), Словарь русских пословиц и поговорок. Изд. второе. Москва: "Советская Энциклопедия", 1967.
- EV - Eesti vanasõnad I - III. Toim. A. Krikmann, I. Sarv. Koost. A. Hussar, A. Krikmann, E. Normann, V. Pino, I. Sarv, R. Saukas. Tallinn: "Eesti Raamat" I - 1980; II - 1983; III - 1985; tsiteeritakse tüpoloogiliste üksuste numbrite järgi.
- W I - V - K.Fr.W. Wander, Deutsches Sprichwörter-Lexikon I - V. Ein Hausschatz für das deutsche Volk. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977.

Kogumikud ja ajakirjad

- ПИ - Паремнологические исследования. Сборник статей. Сост. и ред. Г.Л. Пермякова. Москва: "Наука", 1984.
- ПМЯИ - Проблемы модклирования языковой интеракции. Труды по искусственному интеллекту I. Уч. записки ТГУ, вып. 472. Тарту, 1978.
- ПС - Паремнологический сборник. Пословица. Загадка. (Структура, смысл, текст). Сост., ред. и предисловие Г.Л. Пермякова. Москва: "Наука", 1978.
- Хинт. - Я. Хинтика (J. Hintikka), Логико-эпистемологические исследования. Сборник избранных статей. Москва: "Прогресс". 1980.
- CFL - Cognition and Figurative Language. Ed. by Richard P.

- Honeck, Robert H. Hoffman. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1980.
- MT - Metaphor and Thought. Ed by A. Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Prov. - "Proverbium" (1 - 25). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (1965 - 1975).
- Prov. Par. - "Proverbium Paratum" (1 - 3). Budapest (1980 - 1982).
- Prov. Yearb. - Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship. Ed. W. Mieder. Vol. 1:1984. The Ohio State University.

Üksikkäsitlused

1. В.П. Аникин, О "логико-семиотической" классификации пословиц и поговорок.- Историческая жизнь народной поэзии. Русский фольклор XVI. Ленинград: "Наука", 1976, с. 263-278.
2. А.А. Ивин, Логика норм. Москва: Изд-во Московского университета, 1973.
3. А.А. Ивин, Основания логики оценок. Москва: Изд-во Московского университета, 1970.
- 3а. З. Каньо, Мыслительно-языковые условия отображения структуры пословицы.- ПИ, с. 179-199.
4. Р. Карнап (R. Carnap), Философские основания физики. Введение в философию науки. Москва: "Прогресс", 1971.
5. Х. Карри (Haskell B. Curry), Основания математической логики. Москва: "Мир", 1969.
6. А. Крикманн, Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы.- ПС, с. 82-104.
7. А. Крикманн, Опыт объяснения некоторых семантических механизмов пословицы.- ПИ, с. 149-178.
8. Ю.М. Лотман, Лекции по структуральной поэтике. Вып. I (Введение, теория стиха). Труды по знаковым системам I. Ученые записки ТГУ. Вып. 160. Тарту, 1964.
9. Г.Л. Пермяков, Избранные пословицы и поговорки народов Востока. Москва: "Наука", 1968.
10. Г.Л. Пермяков, О смысловой структуре и соответствующей классификации пословичных изречений.- ПС, с. 105-135.
11. Г.Л. Пермяков, От поговорки до сказки. (Заметки по общей теории клише). Москва: "Наука", 1970.

12. Г.Д. Пермяков, Пословицы и поговорки народов Востока. Систематизированное собрание изречений двухсот народов Москва: "Наука", 1979.
13. В. Фойт, Вопросы общей теории пословиц.- Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus 26 (1-2). Budapest, 1977, с. 164-174.
14. Я. Хинтика (J. Hintikka), Языковые игры для кванторов.- Хинт., с. 245-280.
15. М.А. Черкасский, Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы (пословицы и афоризмы).- ПС, с. 35-52.
16. В.И. Чернов, Философия и фольклор. Саратов: Приволжское книжное изд-во, 1964.
17. Б. Чумаков, Логическая концептуализация поведения.- ПМЯИ, с. 38-60.
18. Б. Чумаков, Оценки и семантика понятий практической необходимости.- ПМЯИ, с. 61-69.
19. Х. Ый, Семантика и теория понимания языка. Анализ лексики и текстов директивного общения эстонского языка. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Тарту, 1983.
20. J. Vasgós, Riddle-Proverbs and the Related Forms in Turkish Folklore.- Prov. 18 (1972), pp. 655-668.
21. K. Boost, Neue Untersuchungen zum Wesen und Struktur des deutschen Satzes. Der Satz als Spannungsfeld. Berlin: Akademie-Verlag, 1956.
22. D. Burkhart-Chatzeeliades, Das Sprichwort als Faktum der Kommunikationswissenschaft und Semiotik.- Prov. Par. 2 (1981), S. 141-172.
23. A. Dundes, On the Structure of the Proverb.- Prov. 25 (1975), pp. 961-973.
24. A. Dundes, On Whether Weather 'Proverbs' are Proverbs.- Prov. Yearb., pp. 39-46.
25. M.G. Dyer, The Role of TAUs in Narratives. (Memo?) New Haven: Yale University, 1981.
26. G. Hasan-Rokem, Proverbs in Israeli Folk Narratives: A Structural Semantic Analysis. FF Communications N° 232. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1982.
27. Z. Kanyó, Sprichwörter - Analyse einer einfachen Form. Ein Beitrag zur generativer Poetik. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.

28. Z. Kanyó, Zur Auseinandersetzung mit der Auffassung von G.L. Permyakov.- Prov. Par. 2 (1981), S. 121-123.
29. G. Klaus, Moderne Logik. Abriss der formalen Logik. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1970.
30. M. Kuusi, Ein Vorschlag für die Terminologie der parömiologischen Strukturanalyse.- Prov. 5 (1966), S. 97-104.
31. M. Kuusi, Southwest African Riddle-Proverbs.- Prov. 12 (1969), pp. 305-311.
32. M. Kuusi, Towards an International Type-System of Proverbs.- Prov. 19 (1972), pp. 699-735.
33. G. Lakoff, M. Johnson, Metaphors We Live By. Chicago - London: The University of Chicago Press, 1980.
34. G. B. Milner, From Proverb to Riddle and Vice Versa.- Prov. 15 (1970), pp. 84-85.
35. J. Smedslund, Analyzing the Primary Code: From Empiricism to Apriorism.- Language and Thought. Essays in honor of Jerome S. Bruner. New York: Norton, 1980, pp. 47-53.
36. J. Smedslund, Bandura's Theory of self-efficacy: A set common sense theorems.- Scandinavian Journal of Psychology, 19, 1978, pp. 1-14.

1001 ВОПРОС О ЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ПОСЛОВИЦ

А. Крикман

Р е з ю м е

В статье рассматривается ряд проблем, связанных с интерпретацией пословиц, используя понятия и структуры формальной логики.